

EVROPSKE INTEGRACIJE I RAZVOJ TURIZMA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE**Slobodan Nešković**Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu,
Srpska kraljevska akademija – SKAIN

Apstrakt: *Evropske integracije predstavljaju esencijalne trendove zemalja u tranziciji Jugoslovenske evrope, dok članice EU iz ovog regiona nastoje da u okviru te grupacije reše svoje aktuelne probleme. Bez obzira na značajne prirodne resurse sve države na ovom prostoru imaju u brojne ekonomske i šire društvene probleme koji otežavaju njihov međunarodni položaj. Pri tome, nesporno je da turizam kao privredna grana označava veliku razvojnu šansu svih zemalja. Poslednjih nekoliko godina pojedine države Jugoslovenske evrope zabeležile su upečatljive rezultate u ekspanziji turističke privrede, koja postaje osnova ukupnog nacionalnog prosperiteta. U toj oblasti neophodno je primeniti pozitivna iskustva razvijenih zemalja, kao i savremene trendove u sferi menadžmenta i novih tehnologija. Relevantni subjekti država Jugoslovenske evrope u narednom periodu treba da ostvare nove obuke saradnje u turizmu, kao i u ostalim područjima javnog života.*

Ključne reči: *Jugoslovenska evropa, turizam, saradnja, Evropske integracije, ekologija, infrastruktura, Balkan*

EUROPEAN INTEGRATION AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN COUNTRIES OF SOUTH EASTERN EUROPE

Abstract: *The European integration is essential trends of the transition countries of Southeast Europe, while EU members from this region tend to within that group solve their current contradictions. Despite the significant natural resources of all countries in the region have a number of current economic and broader social problems that hinder their international position. At the same time, there is no doubt that tourism as an industry marked a great development opportunity for all countries. In recent years some countries of Southeast Europe have recorded impressive results in the expansion of the tourist industry, which has become the backbone of the entire national prosperity. In this area it is necessary to apply the best practices of developed countries, as well as current trends in the field of management and new technologies. Relevant entities of Southeast Europe in the future to establish new training cooperation in tourism, as in other areas of public life.*

Keywords: *Southeastern Europe, tourism, cooperation, The European Integration, environmental, infrastructure, the Balkan*

UVOD

Region j ugoistočne Evrope predstavlja širi pojam od geografske oblasti nazvane Balkansko poluostrvo. Pod poj mom jugoistočna Evropa najčešće se podrazumeva sedam država Bugarska, Albanija, Makedonija, Rumunija, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, a ređe Hrvatska, Slovenija, Moldavija, Grčka i evropski deo Turske. Zahvaljujući burnoj prošlosti, jugoistočna Evropa je danas mešavina raznih kultura, a na njenom prostoru deluju četiri velike verske zajednice: islam, pravoslavlje, katoličanstvo i judeizam. Na ovom prostoru su nastale i prve civilizacije koj e su oblikovale današnji svet. Obale jugoist očne Evrope zapljuskuju vode šest toplih mora: Jadranskog, Jonskog, Egejskog, Sredozemnog, Mramornog i Crnog mora. Kontinentalnim delom dominiraju visoki planinski venci Dinarskih planina, Balkana i Karpata, severnim delom jugoistočne Evrope protiču velike reke poput Dunava, Save i Tise, dok se u unutrašnjosti nalaze mnogobrojne banj e i izvori toplih i hladnih mineralnih voda. Zbog ekonomske nerazvijenosti većine zemalja jugoistočne Evrope, na ovom prostoru je u velikoj meri očuvana netaknuta priroda kao i čist i prijatan vazduh. Velike šumske površine i razno lekovito bilje j oš uvek pokrivaju velike delove jugoistočne Evrope. Ovaj prostor predstavlja naj kraću vezu između Evrope i Azije bilo da se radi o drumskom, rečnom ili vazdušnom saobraćaju. Zbog svih ovih prirodnih odlika, region jugoistočne Evrope se izdvaja od ostatka sveta i predstavlja veliki potencijal za razvoj mnogih privrednih grana, a naročito turizma. Kako je region jugoistočne Evrope prirodno podelj en na primorski i kontinent alni deo, tako se i turizam na ovim prostorima ne jednako razvijao. Turizam je daleko razvijeniji u oblastima i državama koje poseduju more nego što je to slučaj sa oblastima u kontinentalnom delu regiona, ali su i primorske oblasti inferiorne u odnosu na svetske turističke destinacije. Pojedini delovi j ugoistočne Evrope su poslednjih godina u zamahu kada je razvoj turizma u pitanju, dok se većina država ovog regi ona i dalje nalazi u nezavidnoj poziciji u odnosu na iste ili slične delove Evrope i sveta.

Međutim, kako je turizam kao privredna grana u konstantnom razvoju kada govorimo o svetskim

okvirima i kako se broj turista koji posećuju razne turističke destinacije iz godine u godinu naglo povećava, otvara se mogućnost da se i region jugoistočne Evrope aktivno uključi u razvoj ove perspektivne privredne grane.

Da bi se postigao napredak na polju turizma koji nesumnjivo može doneti veliki prihod državama jugoistočne Evrope, potrebno je da se ozbiljnije razmotri ovo važno pitanje i da se napravi regionalna strategija za razvoj turizma u ovom delu Evrope.

1. NORMATIVNA REGULATIVA EVROPSKE UNIJE U OBLASTI TURIZMA

Evropska unija kao nadnacionalna zajednica dvadeset sedam evropskih država poseduje savremene i napredne zakone kojima se regulišu sve oblasti bitne za funkcionisanje jedne ovakve tvorevine. Zakoni Evropske unije se smatraju najliberalnijim i najsavremenijim zakonima na svetu. Evropska unija mnogobrojnim zakonima reguliše oblast turizma. Kao značajne zakone treba pomenuti Zakon o zaštiti potrošača i Zakon o zaštiti životne sredine koji je i jedan od najvažnijih zakona Evropske unije.¹⁹

Regulativa Evropske unije u oblasti turizma u najvećoj meri se bazira na rezoluciji Generalne Skupština UN 39/248 koja se odnosi na zaštitu potrošača. Amsterdamskim ugovorom iz 1997. godine izvršena je renumeracija Ugovora o osnivanju Evropske unije gde je članom 153. navedeno da se prava potrošača zasnivaj u na pet osnovni h prava i to:

- zaštita zdravlja i sigurnost potrošača,
- zaštita ekonomskih interesa potrošača,
- pravo potrošača na informisanje i obrazovanje,
- pravo na naknadu štete i
- udruži vanje, zastupanje i učešće potrošača radi ostvarenja svojih prava.

Evropska unija je u aprilu 2005. godine usvojila strategiju o zaštiti potrošača.

¹⁹ Nešković, S., Postmoderni menadžment ljudskih resursa u turizmu i ekologijikao segmen nacionalnih interesaRepublike Srbije, Zbornik radova: Bezbednost u postmodernom ambijentu, knjiga 4, Beograd: CESNA B i Hanns Seidel Stiftung, 2009, str. 179.

Dokument koji je tada usvojen nosio je naziv „Zdraviji i bezbedniji građani koji imaju više poverenja - Strategija zaštite zdravlja i prava potrošača“. Ovom strategijom definisano je deset vodećih principa i to:

- Kupujte šta želite i to tamo gde želite,
- Ukoliko ne radi, vratite kupljeni proizvod,
- Budite sigurni u visoke standarde zdravstvene bezbednosti hrane i druge vrste robe široke potrošnje,
- Budite sigurni da tačno znate šta jedete,
- Ugovor o poštenoj prodaji mora da vam bude zagarantovan,
- Imate pravo da se predomislite,
- Cene možete lako uporediti,
- Niko vas ne sme obmanuti,
- Zaštita dok ste na odmoru i
- Efektivni način naknade štete u slučaju prekograničnih sporova.

Zahvaljujući ekspanziji turizma kao privredne grane, Savet Evropske unije je doneo odluku da se 1990. godina proglasi kao „Evropska godina turizma“. S tim u vezi, u Evropskoj uniji dolazi do uvođenja brojnih standarda koji regulišu ovu perspektivnu oblast. Među najbitnijim dokumentima koji su usvojeni od strane Evropske unije nalaze se Direktiva Saveta EEZ 90/314 koja je usvojena 13.06.1990. godine i koja se odnosi na paket aranžmana i Regulativa 295/91 koju je kasnije zamenila Regulativa EZ 261/2004 koja se odnosi na avio prevoz.²⁰

Turizam u Evropskoj uniji učestvuje sa 4% BDP-a a sve to iz razloga što Evropska unija teži formiranju zajedničkog turističkog tržišta kroz koordinaciju lokalnog, regionalnog i nacionalnog interesa. S tim u vezi, Evropska unija je razvila različite metode u cilju pospešivanja razvoja turizma kroz ulaganja privatnog i državnog kapitala u ovu privrednu granu. Decenijama unazad Evropska unija posvećuje veliku pažnju razvoju turizma. Iz tog razloga, Evropska unija je usvojila i realizovala nekoliko velikih projekata vezanih za razvoj ove privredne grane. Prvi takav projekat je usvojen osamdesetih godina XX veka i nosio je naziv „Turistički sektor-Horizont 92“, a odnosio se na planiranje i razvoj turizma u Evropskoj uniji.

Devedesetih godina XX veka je usvojen projekat „Zelena knjiga“ koji se odnosi na razvoj ruralnog, kulturnog i socijalnog turizma, unapređenje obrazovanja vezanog za turizam i zaštitu okruženja i kulturnog nasleđa. Krajem devedesetih godina XX veka Evropska unija je donela višegodišnji program za podsticaj razvoja turizma (Philoxenia) koji je obuhvatao period od 1997.-2000. godine. Ovaj program je imao za cilj da unapredi kvalitet i konkurentnost evropskog turizma na međunarodnom tržištu. Evropska unija posebno naglašava da politiku razvoja turizma treba sprovoditi s drugim međunarodnim organizacijama kao što su Svetska turistička organizacija, Međunarodni biro za socijalni turizam itd.

Izgradnja turističkih i pratećih objekata u Evropskoj uniji se obezbeđuju u okviru postojećih institucija kroz sledeće finansijske elemente:

- Namenska novčana pomoć kroz kohezni fond koji služi za razvoj nerazvijenih zemalja Evropske unije, regionalni fond koji služi za razvoj pojedinih regiona Evropske unije, socijalni fond kroz koji se finansiraju razni socijalni programi vezani za turizam i poljoprivredni fond opredeljen za razvoj seoskog turizma posebno u planinskim područjima Evropske unije.
- Namenski krediti koje obezbeđuju Evropska investiciona banka i Evropska zajednica za uglj i čelik.
- Pomoć države u sektoru turizma gde se ulaže u hotelijerstvo, rekreacione centre, infrastrukturu drugo što indirektno utiče na razvoj turizma.
- Novi oblici intervencije koji su usmereni na pridobijanje značajnih sredstava za turizam, a odnosi se na podsticanje razvoja turizma, unapređenje usluga, unapređenje saobraćaja i infrastrukture itd. Kako se saobraćaj smatra neraskidivim delom turizma kao privredne grane, Evropska unija u tom smislu izdvaja značajna sredstva za unapređenje svih vidova saobraćaja i teži da uspostavi jedinstveno saobraćajno tržište na teritoriji cele Evropske unije.

U cilju pomoći i zadovoljenja specifičnih potreba zemalja iz oblasti Jadranskog mora (Italija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Albanija, Grčka i Srbija), Evropska unija je usvojila program pod nazivom IPA Adriatica.

²⁰ Isto, str. 183.

Ovaj program je nastao kroz niz sastanaka i na inicijativu Evropske komisije a podrazumeva finansijsku pomoć ovi m zemljama kroz terit oriju, životnu sredinu, populaciju, migracije, ekonomiju, tržište rada, trgovinu, turizam, infrastrukturu i saobraćaj i istraživanje i inovacije.

U skladu sa IPA implementacionom uredbom, ciljevi široke pomoći su sledeći:

- Promovisanje održivog ekonomskog i društvenog razvoja u pograničnoj oblasti;
- Radimo zajedno u oblastima kao što su životna sredina, prirodno i kulturno nasleđe, javno zdravlje i sprečavanje i borba protiv organizovanog kriminala;
- Obezbeđivanje efikasnih i sigurnih granica;
- Promovisanje zajedničkih manjih akcija koje uključuju lokalne aktere iz pograničnih područja.

2. SPECIFIČNOSTI I TRENDOVI RAZVOJA TURIZMA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE

Svetska turistička organizacija (UNWTO) na osnovu svojih krit erijuma, turizam deli u osam osnovnih delova i to:²¹

- Domaći turizam-podrazumeva turistička putovanja domaćeg stanovništva (rezidenata) na turističke destinacije unutar matične države. Ovaj vid turizma je i jedan od najmasovnijih vidova turizma u svetu;
- Receptivni turizam-podrazumeva turiste nerezidente koji borave u posmatranoj državi;
- Emitivniturizam-odnosi se na putovanja turista rezidenata određene zemlje na turističke destinacije neke druge države;
- Interni turizam-odnosi se na kombinacij u domaćeg i receptivnog turizma;
- Nacionalni turizam-podrazumeva sva turistička putovanja rezidenata određene države unutar matične države i u inostranstvo;
- Međunarodni turizam-odnosi se na kombinaciju receptivnog i emitivnog turizma;
- Intraregionalniturizam-odnosi se na sva turistička putovanja stanovnika jedne zemlje određenog regiona na destinacije u druge zemlje tog istog regiona (primer: turističko putovanje građana Srbije koja se nalazi u Evropi u neku drugu državu sa evropskog kontinenta) i

- Interregionalniturizam-odnosi se na turistička putovanja rezidenata jedne zemlje u drugu zemlju koja ne pripada istom regionu kome pripada matična zemlja (primer: putovanja stanovnika Srbije koja pripada evropskom kontinentu u neku državu koja se nalazi na afričkom ili nekom drugom kontinentu).

Pored ovih podela koje propisuje Svetska turistička organizacija postoje i brojne podele koje se upotrebljavaju u zavisnosti od regiona i mentaliteta turista. Tako, najčešće korišćeni kriterijumi podele turizma su:

- Prema dužini boravka turista, turizam delimo na izletnički, vikend, boravišni i tranzitni turizam ili kratka i duga turistička putovanja;
- Prema prostoru na koji se turizam odvija na urbani, ruralni, planinski i primorski turizam;
- Prema dobnoj strukturi turista na dečji, omladinski, porodični i turizam „trećeg doba“;
- Prema godišnjem dobu na letnji i zimski turizam, mada se turistička putovanja odvijaju tokom cele godine i
- Prema intenzitet u korišćenja kapaciteta na pretsezonski, sezonski i postsezonski.

Specifične oblike turizma svrstavamo u posebnu grupu turističkih kretanja koja su uslovljena određenim motivima koji turistu pokreću na putovanje u destinaciju čija je turistička ponuda sadržajima prilagođena potrebama i željama turističkog potrošača. U zavisnosti od toga da li se sadržaji temelje pretežno na prirodnim ili društvenim resursima turizam delimo na:²²

- Prirodni u koji svrstavamo zdravstveni, sportski, nautički, eko turizam, seoski ili agro turizam, lovni i ribolovni, naturizam i robinzonski turizam i
- Društveni u koji spadaju kongresni turizam (M.I.C.E.-meetings, incentives, conventions, exhibitions što u prevodu znači sastanci, podsticaji, konferencije, izložbe), kulturni turizam, gastronomski i enofilski turizam, turizam događanja i verski turizam. Ovu podelu turizma nazivamo specifičnom podelom turizma.

²¹ Isto, str. 191.

²² Isto, str. 194

Na osnovu posebnih oblika turizma možemo izvršiti podelu po:

- Okruženju: na održivi turizam, eko turizam, zeleni turizam, lovni turizam i turizam divlje prirode;
- Kulturi: na turizam nasleđa, religiozni turizam, etnički turizam, turizam komune, „domorodački turizam“, turizam „trećeg doba“, vinske i gastronomske ture;
- Turizam događaja (M.I.C.E., kongresni, sportske manifestacije, karnevali, festivali i
- Ostalo: nautički turizam, krstarenja, obrazovni turizam, zdravstveni, banjski, ruralni, pustolovine, urbani i tranzitni turizam.

Posmatrano kao celi na, zemlje centralnog dela jugoistočne Evrope (Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Albanija) imaju izvanredan fizičko-geografski i saobraćajni položaj.

Dve od četiri države (Bosna i Hercegovina i Albanija) imaju izlaz na topla mora Mediterana (Jadransko i Jonsko). Za razliku od Bosne i Hercegovine koja na Jadransko more izlazi samo malim delom oko gradića Neum²³ koji je potencijalna turistička atrakcija jer i ma preko 260 sunčanih dana godišnje i koji se nalazi pored samog poluostrva Pelješac, Albanija poseduje veliku obalu i prelepe peščane plaže. Njenu obalu zapljuskuju vode Jadranskog i Jonskog mora i moreuza nazvanog „Otranska vrata“ koji spaja južnu Italiju i jugozapadnu Albaniju. Albanska obala je ispresecana zalivima, deltama reka, a u blizini se nalaze močvare koje su stanište mnogobrojnim biljnim i životinjskim vrstama, kao i veliki broj zanimljivih gradova.²⁴ Dužina i lepota albanske obale otvaraju velike mogućnosti za razvoj turizma u ovom delu jugoistočne Evrope.

Albanija se trenutno nalazi u velikom zamahu kada je u pitanju morski turizam. Ovaj „turistički bum“ u Albaniji je pre svega posledica dobrog povezivanja sa inostranstvom. Albanska dijaspora je uložila veliki novac u izgradnju infrastrukture i sama čini preko 50% od ukupnog broja turista koji

godišnje posete ovu zemlju. Na morskoj obali Albanije izražena je raznolikost arhitekture. Pored modernih hotela, u primorskim mestima se još uvek vide tragovi arhitekture iz vremena diktature kao i orijentalna arhitektura koja je posledica viševjekovne turske vladavine ovi m prostorima. U zal eđu morske obale, jednim delom se nalazi plodna ravnica, dok drugi deo obale skrivaj u visoke planine što predstavlja izuzetnu turističku atrakciju za turiste koji su avanturističkog duha. Posebnu pogodnost za razvoj morskog turizma u Albaniji predstavljaju i luke Drač, Valona i Sveti Jovan koji se nalazi na ušću Drima u Jadransko more. Iako broj turista na morskoj obali Albanije iz godine u godinu raste, to još uvek nije dovoljno da bi se govorilo o razvijenoj privrednoj grani. Razvoj morskog turizma u Albaniji se još uvek nalazi u početnim fazama. Sam razvoj usporavaju brojni problemi sa koji ma se sreća albanska vlada kao što su nedostatak kvalitetne i moderne infrastrukture, nečistoća albanskih primorskih gradova kao i nerazvijena svest albanskog naroda o potrebi razvoja turizma u priobalnim područjima. Takođe, veliki problem predstavlja I nedostatak savremene zakonske regulative u oblasti turizma kao što je to slučaj u Grčkoj ili Turskoj, kao i nedovoljne podsticajne mere albanske vlade za razvoj morskog turizma.

Pored mora koje predstavlja veliki turistički potencijal, kroz centralni deo jugoistočne Evrope prolaze i važni putni pravci koji spajaju evropski sa azijskim kontinentom. Kroz ovaj deo Evrope prolaze i tri drumska koridora²⁵ i jedan rečni evropski koridor²⁶ koji, pored morskog turizma, ovim zemljama pružaju mogućnost za razvoj mnogih drugih turističkih grana kao što su tranzitni, nautički, ribolovni turizam itd. I omogućavaju sigurno i nesmetano putovanje turista kroz ovaj region. Kako su moderni putevi preduslov za razvoj privrede pa samim tim i turizma, izgradnja ovih saobraćajnica trebala bi da se iskoristi za unapređenje turističkih ponuda ovog regiona, između ostalog, preko dobrog putnog

²³ Lopandić D, Kronja J, Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu, Evropski pokret Srbija, 2010, str.

²⁵ Nešković, S., Postmoderni menadžment ljudskih resursa u turizmu i ekologijikao segmen nacionalnih interesa Republike Srbije, Zbornik radova: Bezbednost u postmodernom ambijentu, knjiga 4, Beograd: CESNA B i Hanns Seidel Stiftung, 2009, str. 183.

²⁶ Todorović, M., Bjeljaci, Ž., Osnove razvoja ruralnog turizma u Srbiji, Glasnik srpskog geografskog društva, 2007, str.76.

marketinga. Plovna reka Dunav i njene plovne pritoke Sava i Tisa predstavljaju veliki potencijal za razvoj turizma. Pored ovih velikih reka se nalaze brojni lokaliteti koji predstavljaju bitne turističke tačke na mapi Evrope. Dunav spaj a veliki broj evropskih država i po njemu plove turistički brodovi iz cele Evrope. Ova činjenica predstavlja odličnu polaznu osnovu ta razvoj nautičkog i urbanog turizma. Na obalama Dunava su kroz vekove izgrađeni mnogi veliki evropski gradovi. Na njemu se nalazi i glavni grad Srbije Beograd koji je 2012. godine proglašen za „Najbolje turističko mesto u jugoistočnoj Evropi“ i dobitnik je nagrade „Zlatno turističko srce“ koju dodelj uje Int ernacionalni centar za razvoj turizma SACEN. Beograd je trenutno najposećenija turistička destinacija u Srbiji čiji je prihod od turizma u 2012. godini iznosio oko 500 miliona evra. Pored Beograda na Dunavu leži i Novi Sad koji raspolaže izuzetnim turističkim lokacijama. U ovom gradu se održava i jedan od naj većih muzičkih festivala u Evropi „EXIT“.

Dunav kao velika plovna reka otvara vrata za razvoj drugih atraktivnih turističkih grana kao što su eko i etno turizam, sportski turizam, a u blizini njegove obale se nalaze i brojna arheološka nalazišta, srednjevekovni i antički gradovi i najveća evropska klisura „Đerdap“.

Sava kao plovna reka od regionalnog značaj a povezuje Srbiju i Bosnu i Hercegovinu i zajedno sa Dunavom predstavlja izuzetnu lokaciju za razvoj nautičkog i urbanog turizma. Zajedno sa Dunavom, Tisom i njihovim pritokama Sava otvara mogućnost za razvoj agro turizma i poljoprivrede koja predstavlja prateću turističku granu, jer se na ovaj način dobija zdrava hrana što je jedan od osnovnih uslova Evropske unije iz oblasti zaštite potrošača.

Veliku prednost za razvoj turizma na ovim prostorima predstavlja veoma dinamičan reljef. Tlo se naglo izdiže iz Jadranskog i Jonskog mora, pa se preko visokih planina spušta u Panonsku niziju. Područje centralnog dela Balkanskog poluostrva je prošarano mnogobrojnim vodenim tokovima, kotlinama, dolinama, prirodnim i veštačkim jezerima sa raznovrsnim biljnim i životinjskim svetom.

Veliki potencijal za razvoj zimskog, sportsko-rekreativnog, zdravstvenog, eko i etno turizma na ovim prostorima pružaju planine kojima obiluje ovo područje. U ovim državama su smeštene poznate planine u koji ma je do nekle već razvijen ovaj vid turizma, i veliki potencijali u vidu visokih i lepih planina gde još uvek turizam nije dovoljno ili nije uopšte razvijen.

Kada govorimo o planinama, moramo pomenuti planine u Bosni i Hercegovini: Igman, Jahorinu, Bjelašnicu, Prenj, Treskavicu, Trebević, Romaniju, Kozaru. Takođe, treba spomenuti planine u Srbiji: Kopaonik, Zlatibor, Goč, Staru Planinu, Taru, Frušku Goru, Šar Planinu, Divčibare, Goliju, planine u Makedoniji: Korab, Belasicu, Galičicu, Jakupicu, Bistru, Babu i južne delove Šar Planine i visoke planine Albanije: Prokletije, Korab, Tomori i Galičicu. Ove planine su idealne za sportski turizam u vidu visinskih priprema sportskih klubova, raznih sportskih reprezentacija, ali i za osnivanje sportskih kampova. Najveći broj sportskih saveza pripreme svojih reprezentacija obavljaju na srpskim planinama Kopaonik i Zlatibor. Među najpoznatiji m planinskim turističkim centrima u ovom delu Evrope su svakako planine oko Sarajeva na kojima su održane zimske olimpijske igre 1984. godine. Ove planine poseduju savremene sportsko-rekreativne centre namenjene zimskim sportovima.

Planine centralnog dela Balkanskog poluostrva odlikuju blage padine pogodne za zimskih sportova, kontinentalna klima sa hladnim zimama i blagim letima i prelepi pejzaži po kojima teku bistri i brzi planinski potoci. Planine Srbije, Bosne i Hercegovine i Makedonije, pored pogodnosti koje pružaju kada je u pitanju razvoj zimskog turizma, idealne su i za zdravstveni, sportsko-rekreativni, eko i etno turizam, dok visoke albanske planine pogoduju razvoju alpinizma kao vida sportsko-rekreativnog i avanturističkog turizma. Takođe, ove planine predstavljaju potencijal za razvoj kongresnog turizma koji je sve zastupljeniji u svetu. Za ovaj vid turizma na prostorima ovog dela jugoistočne Evrope veoma je malo adekvatnih objekata, pa bi ulaganje u ovu oblast u perspektivi moglo ovim državama da donese veliku ekonomsku korist.

Na većini planina u ovom delu Balkanskog poluostrva postoje dobro opremljene staze za bavljenje zimskim sportovima. Većina ovih staza se nalazi u Bosni i Hercegovini i Srbiji, a poslednja velika investicija na ovom polju je realizovana uz pomoć Vlade Srbije na Staroj Planini, koja se po količini snežnih padavina u toku godine izdvaja od drugih srpskih planina. Ipak, najpoznatiji centar zimskog turizma u ovom delu Evrope je svakako Kopaonik. Na ovoj planini postoji moderno opremljen sportski centar za zimske sportive sa kompletnom pratećom infrastrukturom i objektima namenjenim turistima. Na ovoj planini se iz godine u godinu beleži rast inostranih gostiju.

Planine severne Albanije, zapadne Makedonije i samog juga Srbije na Kosovu i Metohiji imaju najveći broj snežnih dana u ovom delu Evrope. Izuzimajući Brezovicu na Šar Planini, ove planine nisu u dovoljnoj meri iskorišćene za razvoj zimskih sportova. Nestabilna politička situacija u ovom delu regiona i diktatura koja je vladala Albanijom učinile su da se turizam u ovom delu Evrope potisne u drugi plan. Poslednjih godina postoji jaka inicijativa za razvoj ove privredne grane u ovim krajevima.²⁷

Pored zimskog turizma, planine ovih zemalja imaju izuzetne uslove za razvoj i drugih vidova turizma. Bogate vodom i rečnim tokovima, planine ovog dela jugoistočne Evrope predstavljaju pravo bogatstvo u vidu čistog planinskog vazduha i zdrave hrane koja se proizvodi na njihovim padinama. Takođe, ove planine su bogate šumom i drugim vrstama biljnog i životinjskog sveta. Zbog takvih karakteristika, na njima su sve zastupljeniji drugi vidovi turizma kao što su etno i eko turizam i gastronomski turizam. Neke od ovih planina su proglašene nacionalnim parkovima i zaštićene su od strane države, što doprinosi očuvanju ekologije i biodiverziteta koji predstavljaju preduslov za razvoj ovih turističkih grana.

Kao „biseri“ letnjeg turizma se mogu navesti Zlatibor, Tara, Divčibare, Fruška Gora poznata po

velikom broju manastira, planinski nacionalni park Albanije Tomori koji svakog avgusta poseti veliki broj hodočasnika, planina u Makedoniji Jakupica sa čijih se vrhova pruža j edinstven pogled prema Solunu i Egejskom moru, Dinara koja se nalazi na granici Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom, ali i planina Rtanj koja je nadaleko poznata po svom lekovitom bilju i na čijim padinama raste endemska biljna vrsta poznata pod nazivom rtanjski čaj.

Pored planina, ovo područje obiluje i mnogobrojnim visoravnima među kojima je najpoznatija Pešterska visoravan. Ova visoravan je poznata u svet u po proizvodnji čuvenog sjeničkog sira. U ovom delu jugoistočne Evrope je smeštena i Deliblatska peščara kao jedina tog tipa na ovim prostorima.

Prirodna bogatstva ovih krajeva upotpunjuju mnogobrojni rečni tokovi, prirodna i veštačka jezera kojima obiluje ovaj deo Balkana. Ovim prostorima protiče „žila kucavica“ Evrope, Dunav. Dunav kao druga po veličini reka Evrope predstavlja neprocenjivo bogatstvo jer njegovim vodama plovi veliki broj turista. Na Dunavu se nalazi nacionalni park Đerdap koji predstavlja izuzetnu turističku atrakciju. Na prostoru ovog nacionalnog parka stanište nalaze mnoge ugrožene i jedinstvene biljne i životinjske vrste. Obale Dunava su kroz vekove bile nastanjene, a na ovim prostorima su nastale brojne civilizacije poput Lepenskog vira i Vinče čije arheološke iskopine čine izuzetno privlačnu lokaciju za turiste koji plove ovom velikom evropskom rekom. Pored ovih praistorijskih civilizacija, Dunav obiluje i nalazištima iz vremena Antike, a na njegovi m obalama se nalazi i poznata Trajanova tabla koja svedoči o rimskom prisustvu na ovim prostorima i služi kao dokaz da je obalama Dunava prolazio veoma bitan rimski put koji je sa Rimom spajao provinciju Dakiju. Pored toga, na obalama Dunava su u Srednjem veku izgrađene tvrđave koje danas predstavljaju izuzetan turistički potencijal (Petrovaradin, Kalemegdan, Smederevo, Golubac). Veliki doprinos za sticanje ekološke svesti, a samim tim i za očuvanje biodiverziteta što je veoma značaj no za razvoj turizma, dao je i francuski okeanolog Žak Kusto koji je istraživao vode Dunava osamdesetih godina XX veka. Pored Dunava, ravničarske

²⁷ Nešković, S., Ekološka paradigma u tradicionalnom i postmodernom ambijentu međunarodne politike, Zbornik radova: Ekologija i održivi razvoj, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik, 2012, str. 25.

površine oko Save i Tise čine turističku ponudu ovog dela Evrope potpunom.²⁸

Veliki turistički potencijal na ovim prostorima predstavljaju vodeni tokovi reka Velike, Zapadne i Južne Morave sa svojim pritokama na čijim su obalama smešteni veliki srpski gradovi i brojni manastiri kao npr. manastiri Ovčarsko-Kablarske klisure. Pored ovih reka, treba izdvojiti i reku Vardar koji je, kao i pomenute reke, velikim delom toka ravničarskog tipa i koji predstavlja jednu od najbitnijih reka Balkanskog poluostrva čiji om dolinom prolazi bitan evropski drumski koridor. Na obalama Vardara je smešten i glavni grad Makedonije Skoplje, a njegove obale u ovom gradu spaja srednjevekovni most koji je izgradio srpski car Dušan za potrebe svog carskog krunisanja. Pored ovih ravni čarskih reka, ovaj deo Evrope obiluje i planinskim rekama i potocima koji su idealni za razvoj avanturističkog turizma u vidu raftinga i splavarenja. Kao idealne reke za razvoj ovih sportova mogu se pomenuti Drina, Neretva čije obale spaja poznati mostarski most sa kog se izvode čuveni skokovi u reku, Tara, Lim kao i albanske reke koje protiču planinskim delom ove zemlje. Naročito treba pomenuti reku Drim koja protiče između visokih planina severne Albanije i uliva se u Jadransko more. Vode ove reke su izuzetno bistre i odličnog kvaliteta.

U ovoj reci stanište nalaze mnoge vrste riba za čiji opstanak je potrebna čista i bistra rečna voda. Takođe, kroz Albaniju protiče reka Maća koja je u donjem toku izuzetno široka sa veoma velikim brojem plićaka. Područje donjeg toka ove reke liči na močvaru i predstavlja stanište mnogim barskim biljnim i životinjskim vrstama. Pored albanskih močvara, svakako treba pomenuti i Obadsku baru koja se nalazi nedaleko od reke Save i smatra se pretečom nacionalnih parkova na ovim prostorima.²⁹ Kao što je već prethodno navedeno, ovaj deo zapadnog Balkana obiluje veštačkim i prirodnim jezerima bilo da su ona planinska (gorske oči) ili ravničarska.

Kao najpoznatija jezera koja privlače najveći broj turista se svakako mogu pomenuti Paličko jezero, Ohridsko, Prespansko, Dojransko, Skadarsko kao i veštačka jezera Vlasinsko, Jablaničko, Zavojsko, Perućaćko, veštačka jezera na reci Maći i najveće veštačko jezero u ovom delu Evrope, Đerdapsko jezero.

Ohridsko jezero spada u najveća i najdublja jezera Evrope i pravi je raj za turiste. Mnogi turisti ga opisuju kao „makedonsko more“. Ovo jezero svojim zapadnim delom pripada Albaniji. Odlikuje ga izuzetno bistra voda čija prozirnost predstavlja pravu retkost. Na obalama jezera i na okolnim planinama su smešteni brojni manastiri koji datiraju iz vremena kada je ovim prostorima vladala Vizantija, a Ohrid, kao najveći grad na obali jezera po kome ono nosi ime, je bio sedište čuvene arhi episkopije. Jezero poseduje i sopstveni sliv sa oko 40 reka koje se direktno ili indirektno u njega ulivaju. Ohridsko jezero karakterišu i brojni izvori u blizini i unutar samog jezera čiji se huk može čuti i na njegovoj površini. U blizini ovog jezera se nalazi i najpoznatiji manastir u ovom delu jugoistočne Evrope, Sv. Naum. Pored Ohridskog jezera, svakako treba izdvojiti i najpoznatije panonsko jezero u jugoistočnoj Evropi, Paličko jezero, koje se nalazi na krajnjem severu ovog regiona u srcu Panonske nizije. Zbog svoje lepote, ali i infrastrukture, Paličko jezero privlači veliki broj turista, a na njemu je razvijen sportski turizam.

Naime, pored ovog jezera sportske pripreme vrše mnogobrojni sportski klubovi računajući i srpsku fudbalsku reprezentaciju. Takođe, veliki turistički potencijal leži u Skadarskom jezeru.

Pored karakterističnih voda ovog jezera i raznovrsnog i obilnog biljnog i životinjskog sveta, na obali ovog jezera se nalazi i albanski grad Skadar koji je posebno zanimljiv zbog legende koja govori o uzidavanju u temelje grada mlade srpske princeze. Postoji verovanje da iz grudi uzidane princeze i danas teče lekovita voda koja pomaže nerotkinjama da zatrudne. U ovom delu jugoistočne Evrope, na Dunavu, se nalazi veliko veštačko jezero Đerdap koje je smešteno u srcu istoimenog nacionalnog parka. Kako u ovom delu Evrope postoji veliki broj nacionalnih parkova, Svetska nevladina organizacija za zaštitu prirode

²⁸ Nešković, S., *Ekologija i menadžment životne sredine*, Beograd: VPS Čačak, 2011, str. 249.

²⁹ Nešković, S., *An agricultural production as a significant area of a strategy of economy of plomacy of Serbia*, *Economics of Agriculture*, vol. LIX, No. 4, Belgrade, 2012, pp 597.

„WorldWideFund for Nature“ (WWF) je pokrenula projekat stvaranja mreže parkova „Dinarskog luka“ koji obuhvata zemlje Srbiju, Makedoniju, Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Hrvatsku i Sloveniju.

Na prostorima Srbije, Albanije, Makedonije i Bosne i Hercegovine, pod zaštitom države u kategoriji nacionalnih parkova se nalazi nacionalnih parkova i veliki broj zaštićenih prirodnih dobara koji, svaki ponaosob predstavlja veliko i retko prirodno blago.

U Srbiji su to: Fruška Gora, Đerdap, Tara, Kopaonik i Šar Planina, u Makedoniji: Pelister, Mavrovo i Galičica, u Bosni i Hercegovini: Kozara i Sutjeska i u Albaniji: Dajti, Divjaka, Drenova Jela, Hotova Jela, Ljogara, Lura, Thjethi, Tomori i Dolina Valbone.

Svaki od ovih parkova se ističe izuzetnim prirodnim karakteristikama i lepotom. Ovi nacionalni parkovi predstavljaju oazu čistog i prijatnog vazduha i veoma bogatog biodiverziteta što predstavlja osnovu za razvoj svih vidova ekološkog i etno turizma. Veliki turistički potencijal u ovim državama predstavlja veoma raznovrstan biljni i životinjski svet sa velikim brojem endemskih i retnih vrsta koje svoja staništa nalaze u brojnim zaštićenim područjima, ali i van njih, jer Balkansko poluostrvo obiluje vodenim tokovima i prijatnom klimom sa veoma retkim vremenskim nepogodama u smislu poplava i razornih vetrova. Prirodna bogatstva ovog regiona predstavljaju pravu retkost u razvijenoj i industrijalizovanoj Evropi, pa nacionalni parkovi i parkovi prirode zemalja jugoistočne Evrope predstavljaju neprocenjivi potencijal za razvoj ekološkog turizma koji se nalazi u velikom usponu na prostoru Evrope. Ove oblasti s netaknutom prirodom pružaju turistima preko potrebni mir koji se teško može naći u urbanim sredinama kojih je sve više.

Kao veliki potencijal za razvoj turizma na prostorima ovog dela jugoistočne Evrope najčešće se pominju banje. Ovi prostori obiluju izvorima mineralnih i lekovitih voda. Najveći broj banja je smešten na teritorijama Srbije i Bosne i Hercegovine. Banjske vode sa ovih prostora poseduju veliku raznovrsnost u smislu

temperature, hemijskog sastava i lekovitosti. Naime, mineralne vode koje izviru na ovim prostorima poseduju sve lekovite osobine koje su poznate današnjoj civilizaciji.

Većina ovih banja je bila poznata još u vreme kada je ovim prostorima vladao Rim, pa otuda i postojanje brojnih arheoloških nalazišta u blizini banjskih izvorišta mineralnih voda. Danas je većina ovih banja opremljena modernim rehabilitacionim centrima i specijalnim bolnicama u kojima se obavlja banjsko lečenje.

Banjski turizam na ovim prostorima se nalazi u stalnoj ekspanziji zahvaljujući razvijenoj svesti vodećih ljudi banjskih lečilišta o potrebama savremenog društva. Tako su poslednjih godina mnoge banje modernizovane i u potpunosti prilagođene potrebama stranih i domaćih gostiju kako iz oblasti zdravstvenog turizma, tako i drugih vidova ove privredne grane. Kao primer uspešne modernizacije i upravljanja banjskim resursima mogu se navesti Ribarska banja sa modernom opremljenom specijalnom bolnicom i wellness spa centrom i Prolom banja koja ubira velike prihode kako od zdravstvenog turizma, tako i od eksploatacije vode koja svoje tržište nalazi širom sveta. Takođe, poslednjih godina je razvijena i banja Vrućica kod Teslića koja je uspešno uskladila zdravstveni s drugim oblicima turizma, tako da turisti željni čiste prirode i odmora često posećuju ovu banju.

Ipak, najpoznatija banja na ovim prostorima je, svakako, Vrnjačka banja koja je i sedište opštine. U Vrnjačkoj banji postoje brojni smeštajni kapaciteti kao i mnogobrojne manifestacije kao npr. „Vrnjački karneval“, koje turistima pružaju poseban ugođaj. Ova banja je po svojim potencijalima poznata u svetu. U blizini Vrnjačke banje se nalazi veliki broj kulturno-istorijskih i verskih spomenika što doprinosi razvoju kako banjskog, tako i drugih vidova turizma. Kao pozitivan primer koji doprinosi razvoju banjskog turizma je svakako program koji sprovodi Regionalna razvojna agencija Bačka. Naime, radi se o prekograničnom programu uz pomoć Evropske unije pomoću kog bi se ušlo u razvoj banja na putu Budimpešta-Beograd. Reč je o međudržavnom projektu čiji je nosilac Univerzitet u Segedinu, a strategija razvoja banjskog turizma

u Vojvodini bi trebala da bude završena do sredine 2014. godine. Međutim, nisu sve banje na ovim prostorima u tako dobrom stanju.

Kao primer ove tvrdnje može se navesti Kuršumlijska banja koja zbog nemarnosti, iz godine u godinu sve više propada, tako da ostaje bez stanovnika, infrastrukture, a samim tim i bez posetioca. Tople banjske vode otiču potocima i ulicama u nepovrat, čime se gubi ogromna dobit koja bi mogla da se ostvari ponovnim otvaranjem ove banje. Kao vid modernizacije turističke ponude banja na ovim prostorima može se iskoristiti iskustvo drugih zemalja, naročito Češke i Slovenije, u razvoju spa turizma. Naime, Slovenija je poslednjih godina u razvoj ove turističke grane uložila milijardu evra izgradivši 15 najmodernijih spa centara, tako da u ukupnom prihodu od turizma u ovoj zemlji, spa turizam učestvuje sa oko 50%. Ovaj vid turizma u Sloveniji je razvijen zahvaljujući investicijama koje su, između ostalog, došle iz razvojnih fondova Evropske unije, čija su sredstva namenjena ravnomernom regionalnom razvoju. Procene stručnjaka govore da bi izgradnjom modernih spa i wellness centara, zemlje ovog dela jugoistočne Evrope, prihod od turizma mogle uvećati i do 200%.

Prostor jugoistočne Evrope je izuzetno bogat kulturno-istorijskim spomenicima. Zbog izuzetnog kulturno-istorijskog blaga koje je smešteno na ovim prostorima, UNESCO je u listu svetske kulturne baštine upisao veliki broj spomenika kulture koji se nalaze na ovim prostorima.³⁰ Na UNESCO-voj listi se nalaze albanski arheološki lokalitet Butrint koji je bio naseljen još u praistoriji i Berat i Gjirokastra koji predstavljaju tipičan primer otomanske arhitekture. Karakteristiku Berata i Gjirokastra predstavlja mešavina hrišćanske i otomanske kulture sa brojnim crkvama i džamijama. Pored ovih albanskih lokaliteta, UNESCO je u listu upisao i stari most u Mostaru koji je srušen tokom građanskog rata u Bosni i Hercegovini, a na čijem se mestu danas nalazi verna kopija izgrađena posle građanskog rata, i most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu koji je opisao nobelovac Ivo Andrić u svom delu „Na Drini ćuprija“.

³⁰ Nešković, S., Ekološki menadžment, Beograd: PEP, 2010, str. 151.

Takođe, pod zaštitom ove međunarodne organizacije se nalazi i „Ohridski region“.

U ovom lokalitetu se, između ostalog, nalazi i najstariji manastir na ovim prostorima Sv. Pantelejmon i zbirka od 800 ikona vizantijskog stila iz perioda od XI-XIV veka, koja se smatra drugom zbirkom ikona po značaju u svetu. Ipak, najveći broj zaštićenih dobara od strane UNESCO-a se nalazi u Srbiji. Među njima su kompleks „Stari Ras“ koji pored srednjevekovne prestonice Stefana Nemanje, podrazumeva i pravoslavne manastire Sopoćane, Đurđeve Stupove i crkvu Sv. Petra i Pavla poznatiju kao Petrova crkva koja se nalazi u blizini starog grada Rasa. Pored ovog lokaliteta, zaštićeni su i manastiri Studenica, Pećka Patrijaršija, Visoki Dečani, Bogorodica Ljeviška, Gračanica i arheološko nalazište Gamzigrad u blizini Zajčara u čijem se sklopu nalazi i carska palata iz perioda Rimskog carstva poznata pod nazivom Romulijana.

Ovi zaštićeni objekti koji se nalaze na UNESCO-voj listi predstavljaju pravu atrakciju za posetioce jer pred njihovom lepotom turisti ne mogu ostati ravnodušni. Pored ovog izuzetnog turističkog potencijala, ove prostore karakteriše i veliki broj dobro očuvanih gradova iz perioda praistorije, antike i srednjeg veka koji svedoče o ranom postojanju civilizacije na ovim prostorima. Posebne turističke atrakcije na ovim prostorima predstavljaju najranije civilizacije Lepenski Vir i Vinča koja je sedište tzv. Vinčanske kulture, zatim Gamzigrad i Romulijana iz perioda antike i, kao najbolje sačuvani, srednjevekovni gradovi kojih na ovim prostorima ima veoma mnogo.

Na prostoru Balkanskog poluostrva su se kroz vekove preplitale razne kulture koje su ostavile neizbrisiv trag i koje su oblikovale današnju kulturu balkanskih naroda. Na ovim prostorima se nalazi veliki broj crkava, katedrala, džamija i sinagoga koje svojom lepotom i graci oznošću dominiraju ovim krajevima.

Ovi verski objekti i razna „čuda“ koja se u ovom delu jugoistočne Evrope dešavaju su zaslužni što je verski turizam na ovim prostorima dobro razvijen. Kao tipičan primer dobro organizovanog verskog turizma možemo pomenuti Međugorje u

Bosni i Hercegovini gde se hodočasnici okupljaju da bi videli Devicu Mariju koja i m se ovde povremeno javlja. Posete Međugorju po broju turista se ne mogu porediti ni sa jednim turističkim lokalitetom u Bosni i Hercegovini.

Više od polovine posetioca koji godišnje posete Bosnu i Hercegovinu su hodočasnici iz Međugorja. Pored Međugorja, kao glavno odredište turista iz oblasti verskog turizma na ovima prostorima, predstavlja glavni grad Bosne i Hercegovine, Sarajevo. Naime, Sarajevo predstavlja jedini evropski grad u kom su na malom prostoru koji nije veći od 100 metra smeštene bogomolje četiri velike vere: pravoslavna crkva, katolička katedrala, islamska džamija i jevrejska sinagoga.

U Zemaljskom muzeju u Sarajevu se čuva i njegov najvredniji eksponat, tradicionalna jevrejska knjiga Hagada³¹, koji su Sefardi³² doneli u Sarajevo nakon svog izгона iz Španije. Među najznačajnijim centrima verskog turizma svakako spada i albanska planina Tomori koja se nalazi istočno od grada Berata-grada muzeja. Na ovoj planini koja iz daljine odaje utisak planinske tvrđave, na nadmorskoj visini od 1200 metra, nalazi se mauzolej Abaza Alije (Tyrba e Kulmakut)³³ na koji svakog avgusta dođe hiljade turista čime se pospešuje razvoj verskog turizma. Verski turizam u Srbiji se ogleda u posetama mnogobrojnim manastiri ma i crkvama od kojih većina datira iz srednjeg veka i zlatnog perioda srpske države. Ovi graciozni pravoslavni manastiri, pored umetničke i verske lepote predstavljaju i moć srpske srednjevekovne države. Najveći broj ovih manastira je živopisan u stilu pravoslavne vere, a freske koje se nalaze na njihovi m zi dovi ma predstavljaj u neprocenjivo umetničko bogatstvo. Najpoznatija freska srpskih manastira je svako Beli Anđeo³⁴ iz manastira

Mileševu koji je zaštićen od strane UNESCO-a. Takođe, veliki turistički potencijal predstavljaju u grupe manastira na Fruškoj Gori i u klisuri Ovcar-Kablar. Većina pravoslavnih manastira u Srbiji se, zbog svojih umetničkih, istorijskih i verskih vrednosti, nalazi pod zaštitom države, dok su neki od njih zaštićeni od strane UNESCO-a. Srpski manastiri Žiča, Studenica, Gradac, Đurđevi Stupovi i Sopoćani su uvršteni u program „Glavni kulturni put Saveta Evrope“ koji pod imenom „Transromantika“ spaja i promoviše evropsko nasleđe romaničkog perioda.

Mesto hodočašća sa najvećim brojem pravoslavnih vernika na ovim prostorima je manastir Sv. Bogorodice u Đunisuu gde se svakog oktobra skupi više hiljada pravoslavnih vernika iz čitavog sveta.³⁵ Takođe, treba pomenuti i „Miroslavljevo jevanđelje“ koje datira iz XII veka, a čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu. UNESCO ga je 2005. godine uvrstio u biblioteku „Pamćenje sveta“ među 120 najvrednijih dobara koje je stvorila ljudska civilizacija.³⁶ Kao posebna turistička atrakcija ovog dela jugoistočne Evrope mogu se predstaviti verski običaji koji svoje korene vuku iz paganstva i koji, pored žrtvovanja na albanskoj planini Tomori, predstavljaju jedinstvenu ponudu na teritoriji Evrope. Većina ovih paganskih običaja se može sresti u istočnoj Srbiji nastanjenom Vlasima. Ovi običaji su naročito izraženi na Homoljskim planinama gde su, zbog izolovanosti od ostatka Srbije, Vlasi zadržali svoje običaje u izvornom obliku. Prostori ovog dela jugoistočne Evrope, zbog mešavina kulture, prijatne klime i čiste prirode, poznati su u svetu po izuzetno ukusnoj hrani i vinima dobrog kvaliteta. Ove nacionalne kuhinje predstavljaju ponos naroda ovog dela jugoistočne Evrope, a zbog promocije turistički zamaštrani su mnogobrojni vinski putevi koji spajaju vinske centre na ovim prostorima.

Hagada je jevrejski iluminirani kodeks ispisan krasnopisom na prerađenoj i istančanoj koži. Potiče iz druge polovine XIV veka i sastoji se od 142 pergamentska lista.

o kasnije je poslata u svemir prema vanzemaljskim životima kao simbol mira.

³⁵ Postoji verovanje da se na nebu iznad manastira na praznik Sv. Bogorodice povremeno pojavljuje plaštanica.

³⁶ Nešković, S., Sociologija, Niš: Univerzitet u Nišu, Fakultet zaštite na radu i drugi, 2008, str. 131.

³¹ Hagada je jevrejski iluminirani kodeks ispisan krasnopisom na prerađenoj i istančanoj koži. Potiče iz druge polovine XIV veka i sastoji se od 142 pergamentska lista.

³² U bukvalnom prevodu znači Španci. Odnosi se na Jevreje koji su proterani iz Španije i Portugalije uglavnom 1492. Godine i razlikuju se od Aškenaza, Jevreje iz istočne i centralne Evrope.

³³ Unuk proroka Muhameda koji je poginuo u bici kod Karbale. Svetkovina na planini Tomori predstavlja višednevni festival koji dostiže vrhunac žrtvovanjem ovce.

³⁴ Freska Beli Anđeo je bila sastavni deo prvog satelitskog prenosa slike između Evrope i Amerike 1962. godine. Nešt

U bukvalnom prevodu znači Španci. Odnosi se na Jevreje koji su proterani iz Španije i Portugalije uglavnom 1492. Godine i razlikuju se od Aškenaza, Jevreje iz istočne i centralne Evrope.

Unuk proroka Muhameda koji je poginuo u bici kod Karbale. Svetkovina na planini Tomori predstavlja višednevni festival koji dostiže vrhunac žrtvovanjem ovce. Freska Beli Anđeo je bila sastavni deo prvog satelitskog prenosa slike između Evrope i Amerike 1962. godine. Nešto kasnije je poslata u svemir prema vanzemaljskim životima kao simbol mira. Postoji verovanje da se na nebu iznad manastira na praznik Sv. Bogorodice povremeno pojavljuje plaštanica.

Zahvaljujući mešavini kultura, karakteristiku ovih prostora predstavlja autentična muzika i razne nacionalne igre koje su veoma raznovrsne. Muziku ovih krajeva oblikovala je orijentalna kultura, kultura zapadne Evrope, ali i izvorna muzika koja predstavlja veliko nacionalno blago balkanskih naroda. Kao jedna od tipičnih manifestacija nacionalne muzike na ovim prostorima, izdvaja se Sabor trubača u Guči u srcu Šumadije.

3. PERSPEKTIVA RAZVOJA TURIZMA

Zemlje centralnog dela jugoistočne Evrope Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Albanija spadaju u red zemalja u razvoju koje se nalaze u tranziciji i postsocijalizmu. Zbog nestabilne političke i vojne situacije u ovom regionu, veliki broj postojećih turističkih kapaciteta su oronuli i opusteli kao što je slučaj sa Kuršumlijskom banjom. Propadanjem objekata namenjenih turizmu, pala je i njihova cena. Ova činjenica predstavlja idealni uslov za privlačenje stranih investitora iz oblasti turizma, što bi donelo korist kako stranim investitorima, tako i ovim državama. Jeftina radna snaga, obrazovani kadar i podsticajne mere za strane investitore koje se pojedine Vlade ovih država usvojile, dodatno pomažu razvoju stranog ulaganja u domaće kapacitete. U ove podsticajne mere se može ubrojati povoljna poreska politika ovih zemalja sa relativno niskim porezima u odnosu na okruženje. Kao velika prednost za razvoj turizma na ovim prostorima se može navesti i inicijativni prostor

od preko 17 miliona stanovnika koji su primorani, zbog loše ekonomske situacije u ovim zemljama, da svoje turističke potrebe zadovoljavaju na domaćim prostorima.³⁷

Ipak, osnovni preduslov za razvoj regionalnog turizma na ovim prostorima predstavlja regionalna saradnja. U tom smislu, zemlje ovog dela Balkanskog poluostrva su počele da sarađuju kroz program CEFTA, program IPA Adriatica, osnivanjem turističke asocijacije jugoistočne Evrope koja za cilj ima privlačenje turista s dalekog istoka, projekta „WorldWideFund for Nature“ (WWF) za stvaranje mreže parkova „Dinarskog luka“, ali i kroz specijalne veze koje Srbija ima sa Bosnom i Hercegovinom. Kao pozitivni korak ka uspostavljanju međudržavne saradnje između država s Balkanskog poluostrva može se navesti otvaranje planinskih pešačkih staza na Prokletijama koje prolaze kroz Albaniju, Crnu Goru i Srbiju na Kosovu i Metohiji i zbog kojih su otvoreni specijalni granični prelazi. Međudržavna saradnja na ovim prostorima je od presudnog značaja za razvoj turizma kao privredne grane jer je ovaj prostor ispresecan državnim granicama zbog kojih dolazi do velike migracije stanovništva prema unutrašnjosti ovih država.

Poboljšanjem regionalne saradnje u oblasti turizma otvorile bi se mnoge potencijalne turističke destinacije kao npr. Drina ili Skadarsko jezero. Pored velikog turističkog potencijala koji nesumnjivo poseduju ove balkanske zemlje, brojni su sputavajući faktori zbog kojih turizam na ovim prostorima nije razvijen u dovoljnoj meri. Kao najveći problem za razvoj turizma na ovim prostorima predstavlja nestabilna politička situacija. Zbog etničke i verske netrpeljivosti balkanskih naroda i čestih etnički motivisanih ratnih sukoba, teško dolazi do potrebne međudržavne saradnje. Nedostatkom ove saradnje, turizam na ovim prostorima trpi veliku štetu. Iz tih razloga postoji velika odbojnost stanovništva razvijenog dela Evrope i sveta prema balkanskim prostorima.

³⁷ Todorović, M., Bjeljac, Ž., Osnove razvoja ruralnog turizma u Srbiji, Glasnik srpskog geografskog društva, 2007, str.33.

Pored ovog osnovnog problema, veliki nedostatak čini i neadekvatna infrastruktura koja je nedovoljno razvijena zbog teške ekonomske situacije na ovom delu Balkanskog poluostrva. Ekonomska kriza koja na ovim prostorima predugo traje, uzrok je slabe platežne moći domicilnog stanovništva. Iako ovaj prostor broji preko 17 miliona stanovnika, dobar deo ovih građana nije u mogućnosti da sebi priušti turistička putovanja. Takođe, veliki problem za razvoj turizma predstavlja i nedostatak stručnog i obrazovanog turističkog osoblja i naglo starenje stanovništva ovih krajeva. Veliki broj obrazovanog i radno sposobnog stanovništva ovih zemalja migrira prema razvijenim zemljama Evrope i sveta. Svemu ovome treba dodati i lošu zakonsku regulativu ovih zemalja u oblasti turizma i neusklađenost regulative s regulativom Evropske unije.

Poslednjih godina dolazi do pomaka na ovom polju jer zemlje ovog dela jugoistočne Evrope teže ulasku u Evropsku uniju, pa su samim tim u obavezi da zakonsku regulativu prilagode zakonima koji važe na teritoriji Evropske unije. Iako turizam predstavlja veoma bitnu privrednu granu i donosi velike prihode zemljama u kojima je razvijen, na ovim prostorima još uvek ne postoji potrebno interesovanje državnih vrhova za ulaganje u ovu perspektivnu granu.

ZAKLJUČAK

Činjenica je da zemlje jugoistočne Evrope poseduju ogromne potencijale za razvoj turizma. Praktično, nema oblasti na ovim prostorima koja ne poseduje najbolje predispozicije za razvoj turizma. Veliki inicijativni prostor sa dinamičnim reljefom i izuzetno bogatim kulturno-istorijskim nasleđem, jednostavno ne može, a da ostane neprimećen na turističkoj mapi sveta.

Međutim, činjenica je da turizam na ovim prostorima nije razvijen u meri koja mu po potencijalima pripada. Razlog za to leži u društvu, a nikako u prirodi. Priroda je ovim prostorima podarila sve potrebne uslove, ali društvo to ne zna ili neće da iskoristi. Tri najbitnija razloga zbog kojih turizam, regionalno gledano, nije dovoljno iskorišćen su nestabilna politička situacija, neadekvatna infrastruktura i nezainteresovanost

vlasti ovih država za razvoj turizma, što uključuje nedostatak podsticajnih mera kao i lošu zakonsku regulativu. Naime, u obrađeni m zemljama Balkanskog poluostrva osim Albanije izražen je negativan prirodni priraštaj što podrazumeva konstantno starenje stanovništva. Ovaj problem je naročito izražen u ruralnim predelima ovog regiona, gde postoji velike migracije stanovništva prema urbanim i razvijenim delovima ovih zemalja i razvijenim zemljama Evrope i sveta. Poznato je da ruralni predeli predstavljaju površine na kojima bi trebalo da se razvije turizam. Takođe, po proceni Svetske turističke organizacije, ruralni turizam će u bliskoj budućnosti predstavljati jedan od osnovnih vidova turizma. U ruralnim područjima ostaju samo stari i nedovoljno obrazovani stanovnici koji ni u kom slučaju ne mogu doprineti razvoju turizma. Pored toga, ovi prostori nemaju razvijenu infrastrukturu. Većina ruralnih površina nema struju i puteve, dok o telefonima i internetu ne možemo ni govoriti. Bez razvoja infrastrukture, ne možemo govoriti o razvoju turizma na ovim prostorima. Rešenje ovog problema bi moglo da se nađe tako što će se na ovim prostorima realizovati strategije i primeniti podsticajne mere, između ostalog, u vidu povoljne poreske politike i prioritetnom zapošljavanju domaćeg stanovništva u oblast turizma. Isti slučaj je i sa pograničnim područjima koja su, najčešće, idealna za razvoj turizma. Zbog blizine granice, ali i nedovoljne razvijenosti tih područja, mladi i obrazovani stanovnici ovih prostora migriraju prema unutrašnjosti matičnih zemalja. Rešenje za razvoj turizma u pograničnim područjima bi se moglo naći preko međudržavnih sporazuma i programa za razvoj turizma kao što je primer saradnje Crne Gore, Albanije i Kosova na Prokletijama.

Za uspešan razvoj turizma neophodni su školovani kadrovi iz ove oblasti. Primena podsticajnih mera bi trebala da pomogne povratku mladih i obrazovanih ljudi na ruralne prostore ovog dela jugoistočne Evrope. Izgradnjom infrastrukture u ruralnim delovima ovog regiona i školovanjem kadrova iz oblasti turizma, stekli bi se osnovni preduslovi za ubrzani razvoj prelepih i neiskorišćenih prostora Balkanskog poluostrva.

Takođe, ovi predeli predstavljaju odličan potencijal za razvoj sportskog turizma, a zahvaljujući velikom broju banja koje se u najvećoj meri nalaze u pasivnim krajevima, i za razvoj zdravstvenog turizma, koji, pored ruralnog, predstavljaju budućnost turizma na ovim prostorima. Pristupanjem ovih zemalja Evropskoj uniji, otvorila bi se mogućnost pristupa raznim fondovima za ravnomeran regionalni razvoj Evropske unije. Samim tim, nerazvijene zemlje Balkana kao što su Srbija, Bosna i Hercegovina, Albanija i Makedonija bi, uz pomoć Evropske unije, mogle da ozbiljnije ulažu u razvoj ove veoma bitne privredne grane.

Značaj turizma u izgradnji ekonomski jake države se može najbolje videti na primeru Grčke, koja, i pored velike ekonomske krize u kojoj se nalazi, uspešno odoleva zahvaljujući razvijenom turizmu. Ova privredna grana je prethodnih godina bila jedna od retkih koja je beležila pozitivan trend u poljuljanoj grčkoj ekonomiji. Sudeći po činjenicama, uz ozbiljnu strategiju država jugoistočne Evrope na polju turizma, ubrizgavanje svežeg kapitala, prekogranične saradnje i pametno korišćenje prirodnih resursa, turizam na ovim prostorima bi narednih godina mogao da doživi procvat i postane jedan od osnovnih oslonaca za razvoj ekonomije ovih zemalja.

LITERATURA

1. Lopandić D, Kronja J, Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu, Evropski pokret Srbija, 2010.
2. Nešković, S., Sociologija, Niš: Univerzitet u Nišu, Fakultet zaštite na radu i drugi, 2008.
3. Nešković, S., Postmoderni menadžment ljudskih resursa u turizmu i ekologijikao segment nacionalnih interesa Republike Srbije, Zbornik radova: *Bezbednost u postmodernom ambijentu*, knjiga 4, Beograd: CESNA B i Hanns Seidel Stiftung, 2009.
4. Nešković, S., Ekološki menadžment, Beograd: PEP, 2010.
5. Nešković, S., Ekologija i menadžment životne sredine, Beograd: VPŠ Čačak, 2011.
6. Nešković, S., Ekološka paradigma u tradicionalnom i postmodernom ambijentu međunarodne politike, Zbornik radova: *Ekologija i održivi razvoj*, Travnik: Internacionalni Univerzitet Travnik, 2012.
7. Nešković, S., An agricultural production as a significant area of a strategy of economy diplomacy of Serbia, *Economics of Agriculture*, vol. LIX, No. 4, Belgrade, 2012.
8. Spasojević M, Šušić V, Savremene tendencije u razvoju zdravstvenog turizma u svetu i Srbiji, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet Niš, 2011.
9. Todorović, M., Bjeljac, Ž., Osnove razvoja ruralnog turizma u Srbiji, Glasnik srpskog geografskog društva, 2007.
10. Direktiva Saveta 90/314/EEZ.
11. Regulativa EZ 261/2004 Evropskog Parlamenta i Saveta.